

"TẾT" TỪ ĐÂU RA?

Đỗ Ngọc Giao

Dân mình ăn Tết từ xưa tới giờ, nhưng ăn từ hồi nào mà vì sao kêu bằng *Tết* thì chưa rõ. Thấy chữ *Tết* khác chữ *Tiết* có một chữ *i* thì người ta [¹] vội vàng cho rằng:

Tết do chữ *Tiết* (tức tiết khí, tính theo hệ mặt trời) mà ra...

... tục ăn Tết Nguyên Đán của người Trung Hoa, cùng nhiều tập tục lễ nghi ngày Tết như lễ gia tiên của Khổng giáo, lễ chùa đầu năm của Phật giáo, cúng tế thần linh của Đạo giáo đã được truyền vào nước ta rất sớm, ngay từ thời Bắc thuộc, khoảng đầu kỷ nguyên dương lịch...

Ngược lại, Nguyễn Hy Vọng [²] nêu ra nhiều từ ngữ nghe na ná như *Tết* ở khắp Đông Nam Á rồi cho rằng:

...Hơn nữa, xem trên, có cả chục ngôn ngữ và nền văn hóa khác với Tàu, ăn mừng ngày đầu năm của họ mà vẫn mang những cái tên mà ý nghĩa và phát âm, cách nói và đọc đều giống với cái âm, cái tên, cái tiếng Tết của dân Giao Chỉ và của dân Mường, nên ta phải "suy nghĩ lại" về cái hiểu lầm Tết # Tiết của hơn 2000 năm qua.

Như vậy, *Tết* là tên gọi cái ngày ăn mừng đầu mùa mưa và sau này trở thành ngày ăn mừng đầu năm âm lịch luôn của các dân Mường, Nùng, Thái, Zhuang, Chàm, Mon, Khmer, Vùng đông bắc Ấn độ, Nepal. Mustang, Munda...

Trước hết, vì sao ăn Tết thì cụ Phan Kế Bính cắt nghĩa như vậy:

Xét về các ngày ăn Tết của ta, phần nhiều là noi theo tục Tàu, nhưng chủ ý thì nhân ngày tuần tiết mà dựng cúng gia tiên, chớ không có ý gì nhớ đến người Tàu cả.

Cứ như nước ta khi xưa, quanh năm chỉ tối làm ăn, ... không có thì giờ nghỉ ngơi... Nói tóm lại thì tính An-nam ta rất là cần mẫn, chịu thương chịu khó, mà không có ngày nào là ngày chủ nhật. Vậy nên thỉnh thoảng phải có một ngày nghỉ ngơi ăn chơi cho giải trí. Nhưng chẳng lẽ tự nhiên vô cớ mà nghỉ công nghỉ việc, mà ăn chơi không. Vậy mới nhân tuần này tiết nọ, bày ra cách ăn Tết, trước là đem lòng thành kính, thờ phụng tổ tiên, sau là được một ngày nhàn nhã, cầm chén rượu mà yên ỳ tinh thần...

Song le, nếu bạn để ý, có một cái Tết *không dính gì tới tục lệ của người Tàu*, cũng theo cụ Phan:

Mùng 10 tháng 10 là Tết Trùng Thập. Tết ấy phần nhiều là các nhà đồng cốt và nhà thầy thuốc mới ăn thôi. Nhưng về nhà quê cũng nhiều nơi ăn, có nơi ăn to lắm, như ở về vùng phủ Hoài thì làm bánh dày, nấu chè kho, trước cúng thần, cúng gia tiên, rồi đem biếu những người quen thuộc.

Các nhà thầy thuốc thì vì thu lễ thu tiền mà ăn tết một là để cúng cấp, hai là để khoản đãi các đệ tử và các bạn hàng.

Ở về vùng Thanh Trì thì lại ăn Tết Trùng Thập về ngày 31 tháng 10. Đại để nhà quê là vì việc gặt hái đã xong, nhớ đến công tiên nông mà cúng tế, và an ủi cho sự khó nhọc mọi ngày.

Còn phần nhiều thì cúng gia tiên mà thôi.

Ngày 10 tháng 10 âm lịch tức là đầu tháng 11 dương lịch. Tết Trùng Thập thời nay người Việt không còn ăn nữa.

Dù vậy, khi tìm hiểu cái Tết của những nhóm thiểu số ở VN *thời nay*, bạn sẽ thấy dường như đó là Tết Trùng Thập của người Việt *thời xưa*. Vài thí dụ bên dưới:

Lễ mừng cơm mới của người Mường Yên Lập [iii]

Hàng năm, vào ngày 10 tháng 10 âm lịch, người Mường ở Yên Lập lại rộn ràng chuẩn bị cho Lễ mừng cơm mới (lễ ăn cơm mới), với ý nghĩa tạ ơn trời đất, tổ tiên đã phù hộ cho mùa vụ tốt tươi, cho nhà nhà no ấm.

Lễ Mừng cơm mới được tổ chức sau khi thu hoạch vụ mùa. Theo quan niệm của người Mường, sau khi lúa được đưa về nhà, gạo mới nấu thành cơm phải đem cơm đó cúng ông bà tổ tiên trước sau đó mới được ăn, nếu không vụ sau sẽ mất mùa.

Nghi lễ này ở các vùng Mường không hoàn toàn giống nhau, người Mường Yên Lập bắt đầu cho nghi lễ Mừng cơm mới bằng việc đi rước vía lúa về nhà. Đến mùa lúa chín, vào một buổi sáng, người chủ gia đình chọn ngày tốt ra thăm ruộng, ngắt bảy hoặc chín bông nếp cái đẹp (tượng trưng cho bảy vía hoặc chín vía lúa) ở ruộng nhà mình tết lại thành một bó nhỏ đem về treo ở đầu cột cái trong nhà nơi cạnh bàn thờ tổ tiên. Họ đã hoàn thành công việc đi rước vía lúa về nhà. Sau nghi lễ đầu tiên này, mọi người trong nhà mới được ra đồng gặt lúa.

Sau khi lúa mùa thu hoạch xong, vào ngày 10 tháng 10 âm lịch họ bắt đầu làm mâm cỗ cúng. Mâm cỗ cúng cơm mới có thể đầy đủ: cơm non, cá nướng, gà, thịt lợn, xôi màu,...nhưng không thể thiếu hai món chính là cơm non và cá nướng. Cơm non được làm từ loại gạo nếp cái ngon nhất mà họ trồng. Khi lúa vừa chín tới (đỏ đuôi) cắt những bông lúa to đem về luộc chín, sau đó phơi hoặc sấy khô cho giòn, cho vào cối giã cả bông rồi lọc lấy gạo. Lấy lá gừng, lá riềng rửa sạch, giã vắt lấy nước, đổ nước đó vào gạo rồi nấu thành cơm. Thường là đun nước lá trước, nước xôi cho gạo vào, để gạo xôi khoảng 2 phút, đem vằn đều. Khi cơm chín sẽ có màu xanh, xoi ra gói lại bằng lá dong, nén chặt. Khi gói chiếc bánh có hình thù như bánh chưng trông đẹp mắt. Người dân không gọi đó là bánh mà gọi là cơm non theo đúng nghĩa của nó. Hương vị thơm ngon của lúa mới đầu mùa hòa quyện với

hương vị của lá tạo nên mùi vị rất hấp dẫn. Cá cũng chọn những con cá to nhất, ngon nhất được làm sạch để nguyên cả con, sau đó dùng xiên và kẹp nướng trên than cho chín đều...

Lễ hội mừng cơm mới của dân tộc Kháng huyện Mường La, tỉnh Sơn La [iv]

Lễ hội Mừng Cơm Mới dân tộc Kháng bản Huổi Tao thường được tổ chức vào một ngày nhất định trong năm. Trước đây, do giống lúa cũ, thời gian sinh trưởng dài và do khí hậu nên lúa nương được trồng muộn khoảng tháng 5 - 6, thường gặt vào tháng 10 dương lịch nên Lễ hội Mừng Cơm Mới thường được tổ chức vào tháng 10. Hiện nay, giống lúa mới ngắn ngày hơn và do thời tiết thay đổi, khí hậu nóng hơn nên lúa được trồng sớm, khoảng cuối tháng 4- đầu tháng 5 là phải trồng xong (theo đồng bào, nếu trồng muộn hơn thường không được ăn) nên lúa gặt sớm hơn, cuối tháng 8 đầu tháng 9 là lúa đã chín, vì vậy lễ mừng cơm mới cũng theo đó mà được tổ chức sớm hơn.

Tuỳ theo từng gia đình để chọn ngày tổ chức lễ mừng cơm mới cho phù hợp với gia đình mình, chọn ngày đẹp, không tổ chức vào ngày kiêng cũ của gia đình như ngày mất của ông bà, bố mẹ, người thân trong gia đình. Khi thấy lúa trên nương nhà mình đã chín thì tổ chức lễ mừng cơm mới sau đó tiến hành gặt lúa nương...

Nói chung lễ vật bao gồm những sản phẩm dưới ruộng, trên nương có những gì đều chế biến để dâng lên ông bà, tổ tiên; ngoài ra người ta còn dùng thịt những con thú, côn trùng chuyên phá hoại mùa màng để chế biến thành đồ lễ, điều này còn có ý nghĩa để răn đe những loại thú rừng, côn trùng chuyên phá hoại mùa màng.

Khi lúa nương chín, người ta gặt về làm gạo cốm để đồ xôi, làm gạo để nấu bánh chưng, làm rượu. Tính từ khi gặt lúa đến khi tổ chức được Lễ mừng Cơm Mới phải mất từ 7-9 ngày. Bà chủ nhà lấy gùi lúa non hôm đầu tiên ra tuốt và phơi cho khô rồi cho vào chỗ sôi lên cho chín rồi đổ ra phơi nắng cho khô để giã làm xôi cốm

(khẩu hang). Số gạo mới được dành một phần để nấu rượu cần từ 3 đến 4 chum. Rượu cần phải từ 7 ngày trở lên và để lâu hơn thì càng ngon càng mạnh. Khi rượu cần ủ được trên 7 ngày thì chọn ngày tốt để làm lễ...

Lễ mừng lúa mới của người Xê Đăng [v]

Hàng năm, cứ vào giữa tháng 11, đồng bào Xê-đăng ở Kon Tum lại thu hoạch lúa và tổ chức lễ hội mừng lúa mới. Lễ hội được chia làm 2 phần: ăn lúa mới tại nhà và uống rượu mừng lúa mới tại nhà Rông.

Khi lúa chín, các gia đình tập trung lên rẫy, chọn chỗ lúa chín đẹp nhất làm lễ xin phép thần lúa rước hồn lúa về nhà. Gặt xong, mọi người đưa lúa về kho ở gần rẫy, chỉ mang một ít lúa về nhà để cúng lúa mới.

Tại nhà, cơm mới được nấu lên bày cùng thịt rừng, cá suối, rượu ghè để cúng mừng hồn lúa về. Sau đó, mọi người trong nhà ăn cơm mới, uống rượu, múa hát.

Vào sáng sớm ngày lễ, già làng lên nhà Rông đánh trống báo hiệu, bà con mang lễ vật lên nhà Rông cúng Yàng, cầu mong thần lúa giúp bà con cuộc sống no đủ. Sau đó, già làng cùng bà con thăm các gia đình, ăn cơm mới và uống rượu ghè.

Cuối buổi lễ, dân làng về nhà Rông, tập trung quanh cây nêu để đánh cồng chiêng, múa xoang, uống rượu mừng mùa lúa bội thu.

Tết mừng lúa mới của đồng bào Pa Kô, Vân Kiều [vi]

Khi vụ mùa kết thúc cũng là lúc bà con Pa Kô, Vân Kiều tại vùng núi phía tây Quảng Trị lại tất bật chuẩn bị lễ mừng lúa mới, hay còn gọi là Tết A Da. Đây được xem là tết lớn trong đời sống văn hóa của đồng bào nơi đây, cùng với Tết Nguyên đán...

Đối với dân tộc Pa Kô, khi lúa chín vàng đầy rẫy, họ cùng nhau gặt về đem tuốt lúa ra khỏi thân. Khi mọi công đoạn đã gọn gàng sạch sẽ, họ bắt đầu tổ chức những

nghi lễ cúng Tết lúa mới. Thông thường ở từng gia đình họ tự soạn những mâm lễ theo khả năng của mình, nói chung là theo lòng thành và hoàn cảnh. Nếu như người Pa Kô cúng Tết lúa mới khi đã gặt hái xong thì người Vân Kiều lại làm lễ cúng trước khi tổ chức gặt, chưa cúng mà gặt coi như phạm tục cấm kỵ. Mỗi nhà chuẩn bị những thứ như gà, rượu, các loại bánh nếp, xôi...để đặt lên mâm cúng tạ ơn thần linh đã giúp cho họ có được vụ mùa bội thu.

... Khoảng tháng 10 đến tháng 11 (Âm lịch) hàng năm, sau khi vụ mùa kết thúc thì người dân khắp các bản làng lại rộn ràng, tất bật chuẩn bị cho tết A Da (hay còn gọi là lễ mừng cơm mới). Đối với người Pa Kô thì Tết mừng cơm mới là một lễ hội lớn, chỉ đứng sau lễ hội A Riêu Ping. Lễ mừng cơm mới được tổ chức vào thời điểm gần cuối năm Âm lịch và gần với Tết Nguyên Đán của người Kinh...

Lễ vật của các mâm cỗ tùy thuộc và điều kiện, hoàn cảnh của từng hộ gia đình. Nhà nào có điều kiện thì cúng một con lợn, con bò, nhà nào năm nay mất mùa thì cúng một con gà, đĩa xôi...Nhưng các mâm cỗ đều có đặc điểm chung là có một đĩa cơm nếp mới do chính nhà mình làm ra, các ống cơm nếp trắng và cơm nếp than được bỏ trong ống tre lồ ô rồi nướng trên bếp than hồng, bát nước trong và những bông hoa được làm từ cây tre tượng trưng cho những bông lúa. Điểm đặc biệt là luôn có một ché rượu cần được ủ lâu năm đặt tại nhà trưởng dòng họ...

Khi lễ cúng được tổ chức xong, các hộ gia đình bung mâm cỗ của mình về nhà riêng rồi tiếp tục cúng ở nhà hoặc để lại một vài lễ vật như con gà, ống cơm, đĩa xôi tại nhà trưởng họ để cùng góp vui với bà con họ hàng...

Lễ mừng lúa mới của đồng bào dân tộc Mông [vii]

Ngày 31/10, đồng bào dân tộc Mông ở bản Sin Câu, xã Thèn Sin (huyện Tam Đường) tổ chức Lễ mừng lúa mới.

Tại buổi Lễ, mỗi gia đình chuẩn bị lợn, gà, cơm, rượu để chủ lễ cúng mời bố mẹ, anh em họ hàng đã khuất về chung vui. Anh em họ hàng đến phụ giúp gia đình tổ chức Lễ, công việc bếp núc, tiếp đón khách cho gia chủ. Chủ lễ ngồi trước mâm cúng tiến hành các nghi thức cúng truyền thống của người Mông. Kết thúc Lễ cúng, mâm cơm được dọn ra, mọi người ăn uống vui vẻ bên nhau, nâng chén rượu nồng ấm chúc gia chủ năm sau thu được nhiều thóc lúa.

Lễ mừng lúa mới có ý nghĩa cảm ơn trời đất đã cho mưa thuận gió hòa, tránh được dịch bệnh để gia đình có được vụ mùa bội thu, cả năm no đủ, mọi người khỏe mạnh. Đồng thời cũng là dịp để gia đình mời những người thân đã mất về chung vui. Theo phong tục, đồng bào dân tộc Mông thường chọn ngày con rồng để tổ chức Lễ mừng lúa mới.

Như vậy, ta hiểu rằng, với người Việt cũng như những nhóm thiểu số ở VN, **ăn Tết chính là ăn mừng lúa mới vào cuối mùa mưa, khoảng tháng 11 dương lịch hàng năm**, và đây vốn là cái Tết bự nhứt trong năm, thiêng nhứt trong năm, đã có từ thời xưa lắm trước khi bắt đầu ăn Tết Nguyên Đán theo tục Tàu.

Tới đây ta vẫn chưa hiểu *Tết* nghĩa là gì. Mời bạn sang xứ chùa Tháp một chuyến.

Người Thái ngày xưa xếp lịch như sau [^{viii}]:

tháng Thái	1	2	3	4	5	6
tháng Tây	Nov-Dec	Dec-Jan	Jan-Feb	Mar-Apr	Mar-Apr	Apr-May
tháng Thái	7	8	9	10	11	12
tháng Tây	May-Jun	Jun-Jul	Jul-Aug	Aug-Sep	Sep-Oct	Oct-Nov

Tháng đầu tiên trong âm lịch Thái xưa thì trùng với khoảng giữa cuối tháng 11 và đầu tháng 12 dương lịch. Ngày nay ở nông thôn bên Thái dân quê vẫn ăn mừng năm mới theo lịch xưa tức là cuối tháng 11, mặc dầu năm mới của họ bây giờ là tháng 4 tức là tháng 5 theo lịch xưa. Vì sao? Có hai lý do: (1) ngày xưa thời tiết

khác hẳn ngày nay, (2) người Thái xưa đặt năm mới dựa theo mùa gặt lúa chứ không phải theo mùa trồng mới.

Lý do thứ 2 nghe có lý hơn.

Người Thái gọi hai ngày đầu năm mới trong lịch Thái xưa là *Troot festival*, mà *Troot* nghĩa là "phần chót của một cái cũ và phần đầu của một cái mới". Thời nay người Thái ăn mừng năm mới (Songkran Festival) tới 4 ngày: 2 ngày đầu là *Troot festival* dành cho gia đình chùa chiền, hai ngày sau dành cho xả hơi vui vẻ.

Troot có dây mơ rễ má gì với *Tết* không?

B.J.Terwiel [ix] tìm hiểu cách tính thời gian của những nhóm dân khác nhau ở đất liền Đông nam Á rồi nhận xét như sau:

Người Thái và Miên đều mừng năm mới tháng 11-12, tục này họ chẳng bắt chước người Ấn cũng chẳng bắt chước người Tàu.

Mừng năm mới tháng 11-12 dường như không hợp với chu kỳ làm lụng nghỉ ngơi hàng năm trong vùng mà người Thái và Miên đang ở bây giờ. Phần lớn nơi này, tháng 1 mới là mùa gặt chánh, gặt xong mới dọn đồng và sửa chữa nông cụ, nghỉ ngơi rồi từ từ chuẩn bị cho mùa mưa khoảng tháng 5-6. Như vậy, gần như mọi nhà nông ở Đông nam Á đều mừng năm mới một là vào tháng 1-2 theo người Tàu hai là vào tháng 4 theo người Ấn. Mừng năm mới tháng 4 bây giờ đã là truyền thống của người Thái và Miên. Điều mà ta thắc mắc không phải là vì sao họ theo kiểu Tàu hay kiểu Ấn, mà là vì sao ban đầu họ mừng năm mới vào tháng 11-12. Theo chúng tôi, họ học cách này [mừng năm mới vào tháng 11-12] ở một nơi mà chu kỳ làm nông bị tùy thuộc gió mùa đông bắc. Loại gió mùa này có thể thấy ở ven biển bắc và trung VN, chớ không đâu khác ở Đông nam Á mà có hết...

Nếu đúng là hai nhóm Thái và Việt thời xưa đã từng sống bên cạnh nhau ở miền bắc VN, thì *Troot* của Thái và *Tết* của người Việt ắt là những từ ngữ cùng gốc

(cognate), có thể người Việt mượn của người Thái, có thể người Thái mượn của người Việt, chẳng sao hết. Tóm lại, **Tết vốn là một dịp cho những nhóm người ở Việt-Miên-Lào-Thái ăn mừng lúa mới vào cuối mùa gặt hàng năm.**

i

¹ <http://tamgiaodongnguyen.com/ThiVan/PhongTucNgayTet-02.htm>

ii

¹ <http://www.gio-o.com/Tet/Tet2012NguyenHyVongTetLaGi.htm>

iii

¹ <http://yenlap.phutho.gov.vn/tham-quan-du-lich/228-le-mung-com-moi-cua-nguoi-muong-yen-lap.html>

iv

¹ <http://dsvh.sonla.gov.vn/index.php?module=quangba&act=chitietdisan&id=154>

v

¹ <http://dantocmiennui.vn/cong-dong-cac-dan-toc-viet-nam/le-mung-lua-moi-cua-nguoi-xe-dang/82388.html>

vi

¹ <http://dantri.com.vn/van-hoa/quang-tri-doc-dao-tet-mung-lua-moi-cua-dong-bao-pa-ko-van-kieu-20160209133445528.htm>

vii

¹ <http://baolaichau.vn/v%C4%83n-h%C3%B3a/du-l%E1%BB%8Bch/l%E1%BB%85-m%E1%BB%ABng-l%C3%BAa-m%E1%BB%9Bi-c%E1%BB%A7-%C4%91E1%BB%93ng-b%C3%A0o-d%C3%A2n-t%E1%BB%99c-m%C3%B4ng>

viii

¹ http://www.chiangmai-chiangrai.com/origins_of_songkran.html

ix

¹ *Tai Peoples and the Computation of Time, a Comparative Perspective*
https://www.jstor.org/stable/24047206?seq=29#page_scan_tab_contents